

АБ ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫ КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЙ ЛЕКСІКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У лексічнай сістэме мовы каляндарна-абрадавыя назвы займаюць асобае месца, бо адлюстроўваюць разнастайныя важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць святы, прысвяткі і абрады розных перыядаў народнага календара. Указаныя лексемы захаваліся ва ўсходнеславянскіх мовах яшчэ з часоў агульнаўсходнеславянскага моўнага адзінства, а асобныя словы – і яшчэ раней.

Каляндарна-абрадавая лексіка ўяўляе сабой даволі разгалінаваную групу слоў як ў літаратурнай мове, так і ў гаворках. Абрадавыя найменні, звязаныя з календаром, традыцыйна і заканамерна дыферэнцуюцца паводле пор года. Беларускае каляндарнае святы падпарадкаваны гадавому земляробчаму і жывёлагадоўчаму цыклам і выразна падзяляюцца на восеньскія, зімовыя, веснавыя і летнія.

Цікавасць для этналінгвістычнага даследавання ўяўляюць каляндарна-абрадавыя лексемы гаворак Гомельскага рэгіёна. Лакалізацыя на памежжы беларускіх, рускіх і ўкраінскіх тэрыторый спрыяе міжмоўным кантактам і выклікае пастаянны ўзаемаўплыў суседніх блізкароднасных усходнеславянскіх моў у народнай лексіцы.

Ужо некалькі стагоддзяў усходнія славяне адзначаюць Новы год узімку. На гэту пару года з прычыны кліматычных умоў не прыходзяцца шматлікія гаспадарчыя работы, маецца больш часу для адзначэння свят і правядзення абрадаў. Лексіка традыцыйных зімовых святкаванняў Гомельшчыны адрозніваецца ад іншых каляндарных цыклаў паводле колькасці і тэматычнай разнастайнасці. Цэлыя два тыдні, з 6 па 19 студзеня, адзначаюцца *Святкі* [1]. У апошнюю ноч снежня адзначаецца *Новы год*. Гомельскім гаворкам вядома назва *Стары новы год*. Вялікім зімовым святам з'яўляюцца *Каляды* (*Коледы*, *Коляды*). У гаворках Гомельскага рэгіёна для назвы свята ўжываюцца дзве лексемы – *Каляды* і *Ражаство* – з перавагай другога з указаных найменняў з варыянтамі *Раждество*, *Раждзество*, *Ражство*, *Раство*. Для наймення Вадохрышча ў гаворках Гомельскай вобласці сустракаюцца назвы: *Крэшчэнне*, *Крэшчэньне*, *Крашчэніе*, *Крэшчэніе*, *Крэшчэніе*, *Крэшчэньне*, *Крышчэнне*, *Храшчэнне*, *Хрышчэнне*, *Хряшчэніе*, а таксама *Вадохрышч*, *Вадохрышчанне*, *Водахрышчэніе*, *Водахрышча*, *Вадохрышч*.

Асобную групу намінацый зімовай каляндарна-абрадавай лексікі складаюць найменні прысвяткаў: 17 снежня – *Варвара* (*Варвары*, *Варка*, *Варуха*, *Вары*, *Ворвары*, *Варвара-мучэніца*, *Варварын дзень*), 22 снежня – *Ганна*, 14 студзеня – *Васіллі* (*Васілей*, *святое Васіллі*), 24 лютага – *Аўлас* (*Улас*, *Улассе*).

У каляндарна-абрадавай лексіцы зімовага цыклу гаворак Гомельшчыны вызначаюцца найменні асоб-удзельнікаў абрадаў: *баба*, *дзед*, даты некаторых іншых свят веснавога народнага і рэлігійнага календара (*Трыцідзсятніца*). Адпаведна Вялікадня разлічваецца і веснавы дзень памінання продкаў, які ў гомельскіх гаворках мае фанетычныя варыянты: *Радуніца*, *Радаўніца*. Перадвельікодная нядзеля ў гаворках Гомельшчыны, як і ў іншых усходнеславянскіх гаворках, ад галінак вярбы і звязаным з гэтым днём адпаведным рытуалам атрымала назву *вербная*.

Найменне *Пасха* (*Паска*) мае і традыцыйнае страва, што гатуецца ў гэты

святочны дзень. На Гомельшчыне так называюцца абодва традыцыйныя пачастункі: і пірог з мукі, як і з дабаўленнем разнастайных смачных прысмакаў, які фіксуецца пад назвамі *булка ці куліч*, і выраб з тварагу, свежага ці запечанага, у які таксама гаспадынямі дадаюцца яйкі, масла, разынкі, курага, карыца, ваніль і іншыя прысмакі. Велікоднай традыцыяй было і гатаванне *бабкі*.

У групе найменняў веснавых абрадавых дзеянняў у календары Гомельшчыны выдзяляюцца моўныя адзінкі: *красіць яйкі (лукам), разгавеца (разгавенне)*. Працягвае адзначацца ў Гомельскім рэгіёне і спецыфічна беларуская велікодная традыцыя валачобніцтва. Хаця зараз ужо не так пашырана, як, напрыклад, калядаванне ці шчадраванне ўзімку, але *валачобныя пачастункі* на Вялікдзень усё яшчэ фіксуюцца ў народным календары.

У веснавой каляндарнай лексіцы Гомельшчыны фіксуюцца найменні прысвяткаў: першы дзень вясны – *Аўдокі*; 22 сакавіка – *Соракі (Саракі)*; 6 мая – *Юр'я (Юр'ев дзень)*; 22 мая – *Вясенні Мікола*.

Сярод каляндарна-абрадавых назваў летняга цыклу выдзяляецца *Троіца* з фанетычным варыянтам наймення з рэдукцыяй *i – й* пасля галоснага *Тройца*. На Гомельшчыне існуе і назва свята *Пяцідзсятніца*, што звязана з вызначэнне даты Троіцы адносна Вялікадня. Ад датавання Вялікадня залежыць таксама і дата такога летняга свята, як *Ушэсце*, якое адзначаецца на шостым тыдні пасля Вялікадня. З часоў язычніцтва замацаваліся на Беларусі традыцыі Купалля. Свята адзначаецца ў ноч з 6 на 7 ліпеня, называецца ў гомельскіх гаворках *Купалле, Купала, Іван Купала*. Улетку традыцыйныя былі і застаюцца святы пачатку і заканчэння ўборкі ўраджаю: *Зажынкi, Дажынкi*. Жнівень у народным календары Гомельскага рэгіёна адзначаецца трыма Спасамі: Мядовым (14 жніўня), Яблычным (19 жніўня) і Арэхавым (29 жніўня). Больш пашыранымі з'яўляюцца *Мядовы Спас (Макавей)* і *Яблычны (Ябланы) Спас*.

У летняй каляндарна-абрадавай лексіцы існуе група назваў абрадаў і дзеянняў. Трывалай траецкай традыцыяй Гомельшчыны з'яўляецца ўпрыгожванне хаты якой-небудзь раслінай. Агульная назва ўпрыгожванняў – *май*. Сустракаюцца ўзгадкі розных раслін: *аер, берэзавыя ветачкі, ліпа*. Мае адметныя абрады на Гомельшчыне і Купалле: *цветок шукаць, касцёр паліць, дзевачку адзеваць*. Існуюць адметныя рытуалы паводзін і падчас Спаса. Натуральна, што на Яблычны спас традыцыйнай стравой становяцца *пірагі з яблык*. Абавязкова трэба схадзіць у царкву *пасвяціць яблыкі і мёд*.

У групе назваў прысвяткаў у летнім цыкле каляндарнай лексіцы Гомельшчыны выдзяляецца Дзень Роўнаапостальных Святых Пятра і Паўла (12 ліпеня). Напярэдадні адбываецца *Пятроўскі Пост*. Час свята ў народным календары мае назву *Пятроўкі (Пятроўка)*. Дзень Святых Пятра і Паўла ў беларускіх гаворках мае назвы *Пятра, Пятро, Пятро і Павел*. У жніўні адзначаюцца прысвяткі: *Лья (2 жніўня), Ціхан (26 жніўня)*. Групу назваў асоб-удзельнікаў свята ці абраду летняга цыклу складаюць найменні лялькаў, што робяцца на Купалле: *Купала (Купаліна, Купалінка) і Купаліч*.

Цікавыя народныя традыцыі абрадавага календара Гомельскай вобласці прыходзяцца на восень. Восеньскія каляндарныя святы сімвалізавалі заканчэнне сельскагаспадарчага года. У гомельскіх гаворках сустракаюцца наступныя найменні восеньскіх свят: *Галавасек (Галаварэз, Іван Галавасек, Іван Прэдцечы); Прачыстая (Прячiстая, Прачыстае), Узвіжанне (Уздвіжанне, Здвіжанне), Пакроў Прасвятой Багародзіцы Прэснадзевы Марыі (Пакравы), Іван Багаслоў (Іван Пакроўны, Іван Пакравіцел), Казанская (Казанка)*. Дні канца кастрычніка – пачатку лістапада ў народным календары звязаны з памінаннем продкаў. На 2 лістапада прыходзяцца *Дзяды (Дзеды, Дзмітраўскія, Дзмітроўскія, Змітраўскія*

дзяды, Змітрок).

Разгледжаны матэрыял дае падставы сцвердзіць, што ў абрадавым календары Гомельшчыны самай яскравай па святах і звычаях з'яўляецца зіма. У зімку прырода “адпачывала”. З часам да духоўнага сусвету ўсходніх славян далучыліся хрысціянскія звычаі Каляд (Нараджэння Хрыстова). Акрамя таго, пазней менавіта ў зімку, услед за астатнімі еўрапейскімі народамі, усходнія славяне пачалі святкаваць Новы год. Каляндарна-абрадавыя лексемы зімняга цыклу ў Гомельскіх гаворках называюць святы, прысвяткі, асоб-удзельнікаў абрадаў, дзеянні, што выконваюцца падчас абрадаў, прадметы, якія выкарыстоўваюцца ў рытуалах. У іншых цыклах каляндарна-абрадавай лексікі, зафіксаванай у гаворках Гомельшчыны, больш цяжка выявіць такую тэматычную разнастайнасць.

Найменні каляндарна-абрадавай лексікі Гомельскай вобласці паказваюць, што сярод каляндарных свят больш рэлігійных, а паколькі пануючае веравызнанне рэгіёна – многія стагоддзі праваслаўе, то і назвы свят, прысвяткаў і абрадаў у пэўных адносінах звязаны з царкоўнаславянскай традыцыяй, хаця назіраецца тэндэнцыя і да праяўлення народных мясцовых моўных адметнасцей у намінацыі свят. Разнастайнасць варыянтаў каляндарна-абрадавых лексем Гомельшчыны абумоўлена імкненнем кампенсаваць неўласцівасць беларускай мове царкоўнаславянізмаў і ўплывам суседніх рускіх гаворак.

Спіс літаратуры

1. Прыводзіцца фактычны матэрыял картатэкі лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» з захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення.